

Arkeologisk schaktningsövervakning

Under bron

Anläggande av fisktrappa vid Islandsfallet

Islandsfallet
Raä 88
Uppsala stad
Uppland

Bent Syse

Arkeologisk schaktningsövervakning

Under bron

Anläggande av fisktrappa vid Islandsfallet

Islandsfallet
Raä 88
Uppsala stad
Uppland

Bent Syse

Omslagsbild: Byggnation av fisktrappan pågår i den torrlagda delen av Islandsfallet medan trafiken susar fram på bron.

Upplandsmuseets rapporter 2008:17
ISSN 1654-8280

Planer, renritning och foton där inget annat anges: Bent Syse

Allmänt kartmaterial: © Lantmäteriet. Ärende nr MS2006/1674

© Upplandsmuseet, 2008

Upplandsmuseet, S:t Eriks gränd 6, 753 10 Uppsala
Telefon 018 – 16 91 00. Telefax 018 - 69 25 09
www.upplandsmuseet.se

Innehåll

Inledning	6
Historik	7
Undersökningsresultat	8
Tolkning	13
Sammanfattning	13
Referenser	13
Administrativa uppgifter	14
Bilaga. Dendrokronologisk analys	15

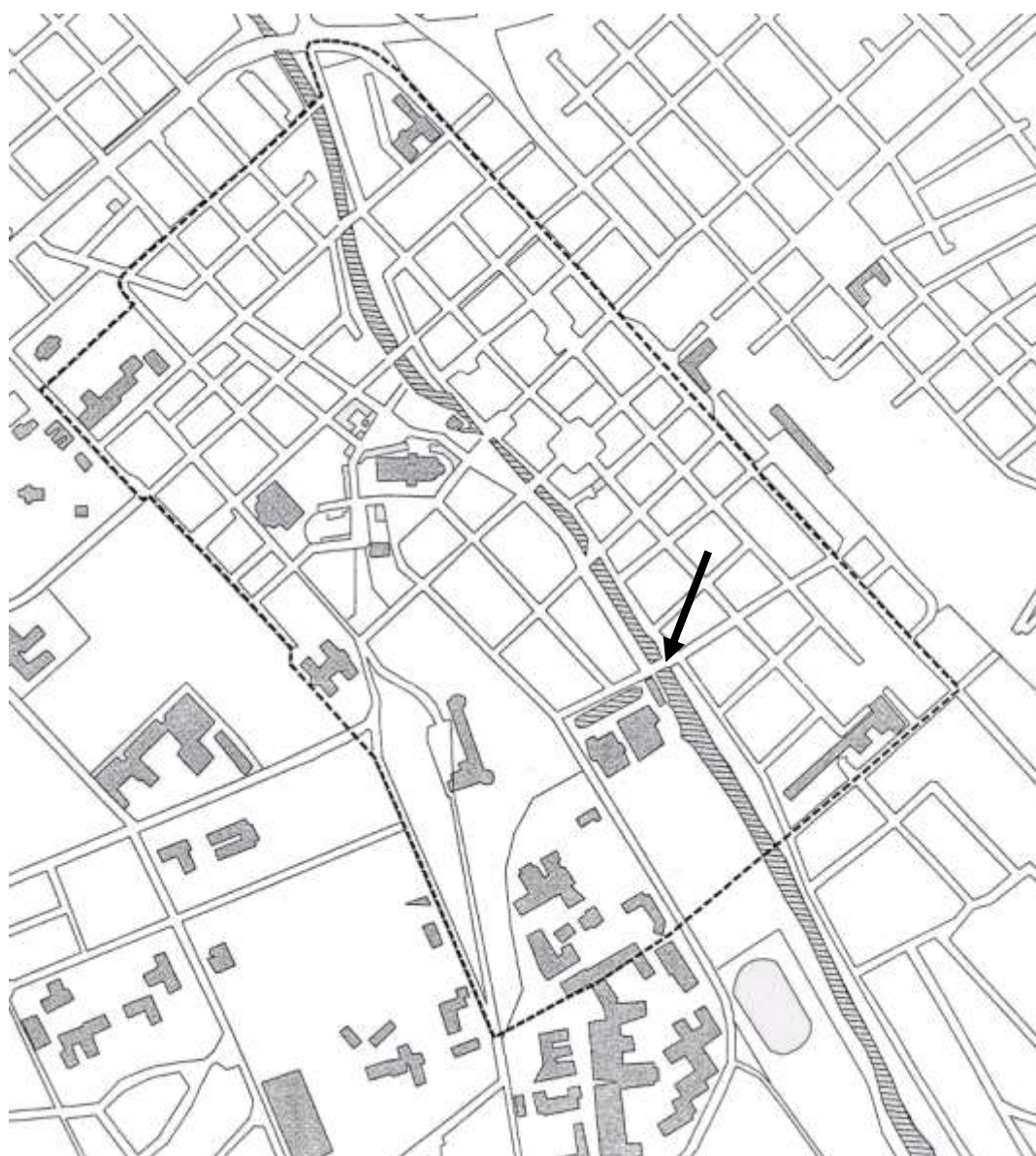
Inledning

Under november och december månad 2007 genomförde Upplandsmuseets arkeologiska avdelning en schaktningsövervakning vid Islandsfallet i Fyrisån, Uppsala (fig 1). Anledningen var planerad schaktning i fallet för anläggande av en fisktrappa inom området för fast fornlämning, Raä 88.

Arbetet skedde efter beslut av länsstyrelsen i Uppsala län, Kulturmiljöenheten (dnr 431-11220-06, 2006-09-11). Målsättningen med den arkeologiska schaktningsövervakningen var att dokumentera berörda lämningar i den mån sådana fanns bevarade. Vid övervakningen hade arbetena redan kommit igång och en stor del av ytan var redan bortschaktad.

Schaktningsövervakningen utfördes av Bent Syse som också ansvarat för rapporten.

Figur 1. Översiktskarta med platsen för Islandsfallet markerad med pil. Uppsalas fornlämningsgräns markerad

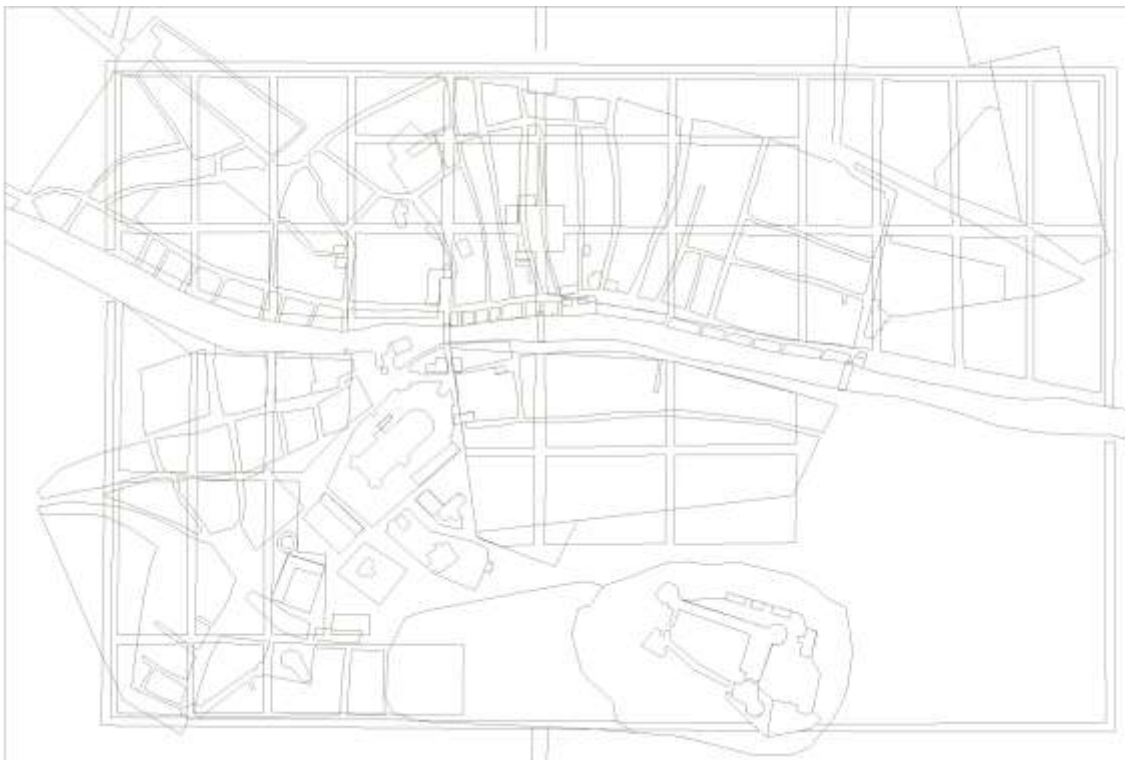
Historik

Fyrisån, som är livsnerven för den medeltida stadens utveckling och framväxt har sedan 1100-talet delat staden i två delar. Kvarnfallet nordväst om Islandsfallet är den tröskel som omöjliggjort båttransporter efter 500-talet på grund av landhöjningen. Vid Islandsfallet tycks mindre båtar ha tagit sig förbi, kanske ända fram till medeltidens slut. Uppgifter från 1500-talet anger att Fyrisån inte längre kunde trafikeras av mindre båtar (Ljung 1954). Detta stämmer väl in på de mätningar som Åse tog fram, där Islandsfallet enligt honom tycks ha bildats under 1400- eller 1500-talet (Åse 1984).

Under 1500-talets senare del framgår det av de skriftliga källorna att problem finns med Fyrisåns igenslamning och uppgrundande. Johan III beordrar, via sin fogde, stadens medborgare att rensa ån 1569. En plan för arbetets genomförande upprättas 1583 och efter återkommande påpekanden från Johan III tycks arbetet först ha skett 1595, då ett öppet brev till borgarna utfärdats. I detta stadgas leveranser av pålar från bönder i omgivande socknar till stadens borgare för det ålagda arbetet (Kjellberg 2006).

Detta ”bålverk” längs åkanterna omnämns därefter som skadat i samband med stadsbranden 1702. Efter reparationer kan bålverket studeras på äldre kartmaterial fram till 1822. Därefter påbörjades arbete med att ersätta det äldre bålverket med stenmurar längs åkanterna. Vid slutet av 1859 fanns stenmurar längs bägge åkanter ner till Bredgränd. Först 1882 var arbetet med dessa stenkanten klart ända fram till Islandsfallet (Kjellberg 2006).

Broförbindelse vid Islandsfallet kan bäst studeras via kartmaterialet för Uppsala. Regleringskartan från 1643 visar att en broförbindelse finns på denna plats (fig 2). Troligen är den också tidigare och hör till det äldre gatusystemet efter som den inte är inritad mot en ny mer rätvinklig planerad sträckning av Bäverns gränd. Denna broförbindelse kan sedan följas i Johan Bergs karta över Uppsala från 1667. Kanske har den första bron över ån kommit till i samband med fallets bildande under 1400/1500-talet.

Figur 2. Renritning av regleringskartan från 1643 där broförbindelsen vid Islandsfallet syns.

Undersökningsresultat

Arbetet genomfördes som en arkeologisk schaktningsövervakning där syftet var att dokumentera de eventuella arkeologiska lämningar som framkom. Arbetet inleddes i slutet av november månad 2007, men anläggningsarbetet hade redan påbörjats någon månad tidigare. Därför skedde ingen övervakning vid själva schaktningen för fisktrappan efter det att spontning gjorts för avledande av vatten. De massor som togs upp vid schaktningen var grus till stor del uppblandat med fyllningsmaterial. En hel del av detta var recent till karaktären innehållande bl.a. tegel, glasskårvar och annat skrotmaterial (fig 3-5).

Figur 3. Översikt av Islandsbron över Fyrisån. Den uppförda fisktrappan finns invid brofästet på östra sidan.

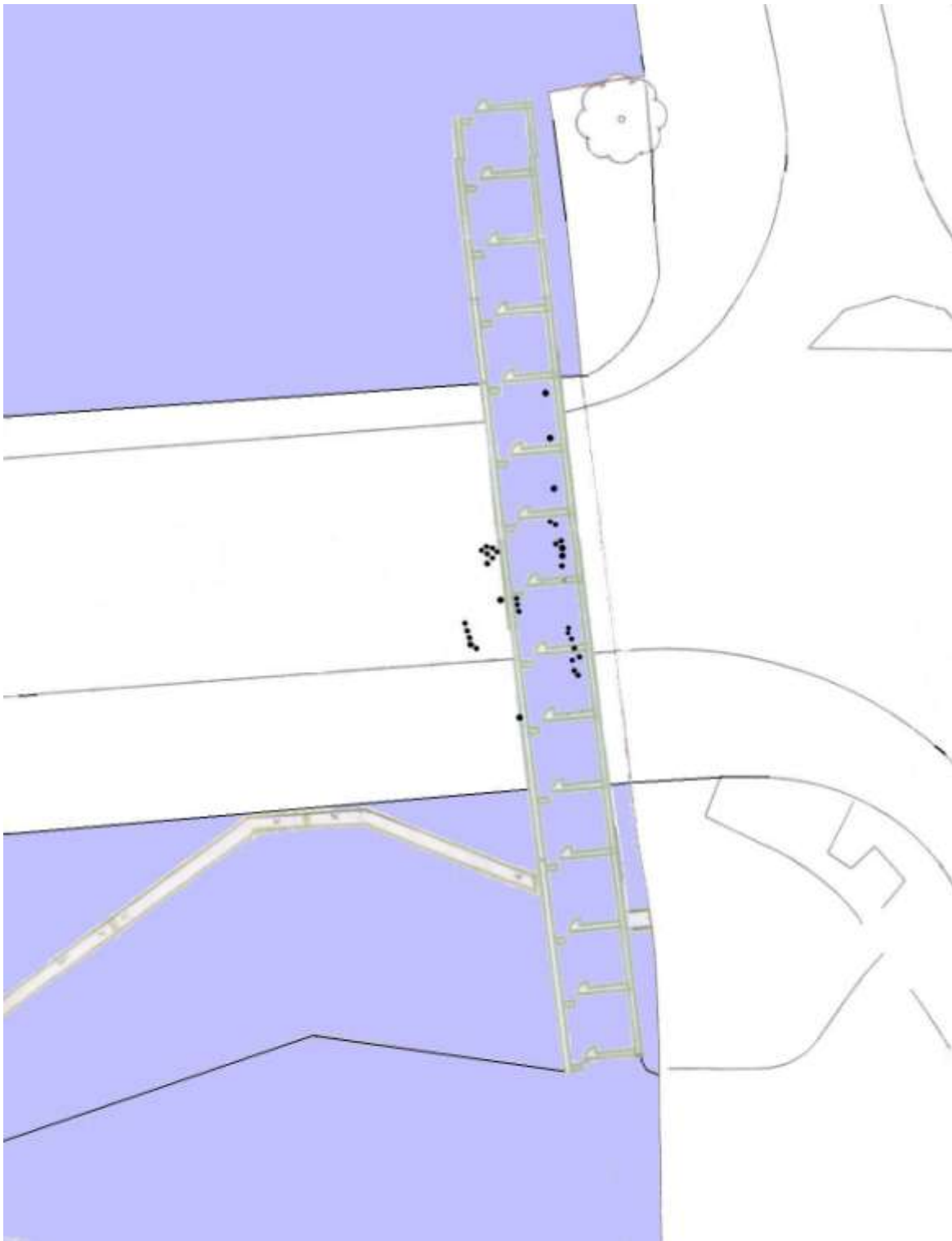

Figur 4. Schaktning och planering vid brofästets östra sida. Vattnet leds förbi arbetsplatsen efter det att spontning och tätning gjorts.

Figur 5. Spontkant mot nordväst.

Efter det att bottenytan planats ut innan gjutning för fisktrappan kunde ett antal stolpar dokumenteras i ytan. Dessa fanns till största delen längs med nuvarande brofäste i nordost, men ett antal grupper utanför fanns detta också (fig 6-8).

Figur 6. Plan över fisktrappan vid Islandsbron med de stolpar som framkom efter det att schaktning skett på platsen. Som synes finns en rad med stolpar parallellt med det östra brofästet och ett antal mindre ansamlingar utanför denna.

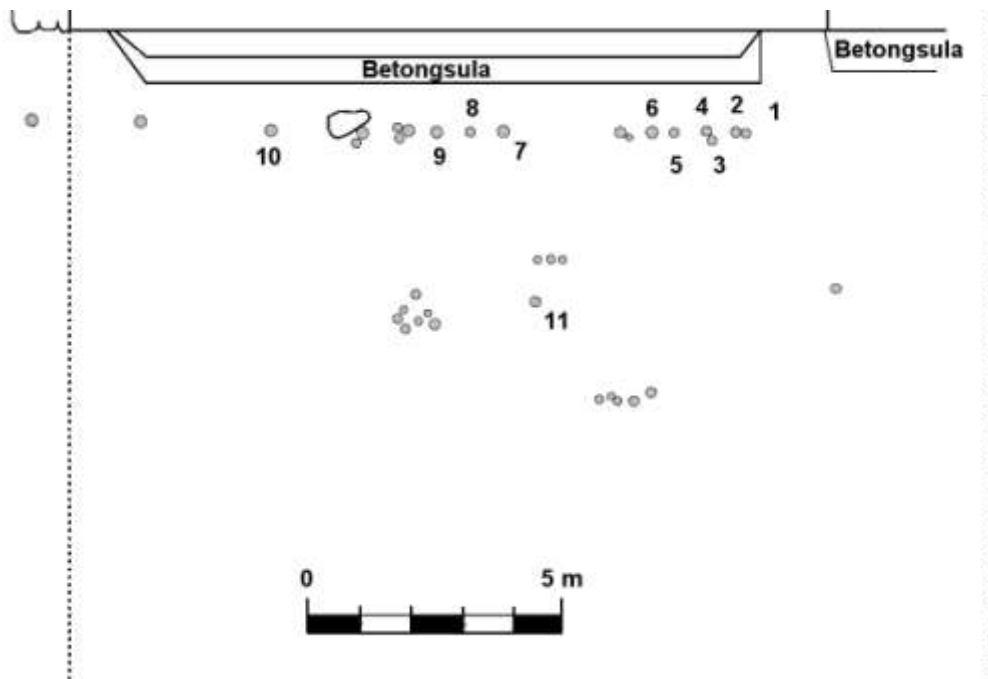
Figur 7. En av de mindre grupperingarna. Här syns hur stolphuvudet blivit skadat i samband med senare tids arbeten. Möjligen vid uppförandet av den nuvarande bron.

Figur 8. En fristående stolpe med avkapad plan topp.

I samband med dokumentationen togs dendroprover ur elva av stolparna (se bilaga). Sammanlagt togs tio prover ur den rad som låg parallellt med brofästet, och ett prov ur en fristående stolpe längre ut i åfåran (fig 9-10).

Figur 9. Detaljplan med stolpar och numrering på de där dendroprov togs.

Figur 10. Foto under bron med de stolpar som fanns parallellt med brofästet.

Tolkning

Den rad av stolpar som fanns längs med brofästet hade alla avsågad plan yta, medan en del av de yttre stolparna var mer eller mindre skadade i toppen. I en första omgång lämnade tre prover för analys och datering till Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi i Lund. Detta för att klargöra huruvida dessa pålar möjligen kunde vara en del i byggnationen för den nuvarande bron eller om de hade en äldre datering och på så sätt vara en del av pålverket eller en tidigare bro över Fyrisån.

Stolpe 6 och 8 fick en datering till att vara fällda i juli 1647, medan resultatet för stolpe 11 blev osäkert, men det kan vara fällt efter 1496 och i så fall vara betydligt äldre än de som ligger intill brofästet.

Sammantaget visar placeringen av dessa stolpar och den datering de fått att det skriftliga källmaterialet kan preciseras närmare och möjligen ge en bättre bild av utvecklingen i området. Att direkt fastställa när landhöjningen skapat tröskeln och fallet vid denna plats kan vara svårt, men möjligen är det så att så snart detta skett finns behov av att anlägga någon form av förbindelse mellan de två åkanterna. De stolpar som fanns längre från brofästet kan ha varit del av någon tidigare bro och i så fall skulle den osäkra dateringen från slutet av 1400-talet kunna tyda på detta. Kanske är det runt år 1500 som uppgrundningen sker på denna plats och den första bron vid Islandsfallet anläggs.

När det gäller "bålverket" som funnits längs med åkanterna torde den första innan stenskonung anläggs 1882, vara uppförd 1647. Tidsmässigt stämmer detta överens med påbudet från Johan III. Möjligen började man längre upp i Fyrisån 1595 och vid mitten av 1600-talet hade man hunnit med att förstärka åkanterna nere vid Islandsfallet.

Sammanfattning

Upplandsmuseet genomförde under november-december 2007 en schaktningsövervakning vid Islandsfallet i Uppsala. Orsaken var schaktningsarbeten för anläggande av en fisktrappa. I samband med dessa framkom ett större antal pålar under nuvarande Islandsbron. En rad parallellt med östra brofästet kunde dateras till att vara fällda 1647 och är troligen rester efter det bålverk längs ån som Johan III lät initiera.

En påle närmare mitten av ån fick en osäker datering till runt år 1500. Denna kan påvisa bildandet av fallet och möjligen utgöra rest efter en tidigare bro på platsen.

Referenser

Arkiv

UM arkiv. Upplandsmuseet (UM) Topografiska arkivet

Litteratur och övriga källor

Kjellberg, J. 2006. Fyrisån och Uppsala årum – en historisk överblick. Uppland 2006. Årsbok för medlemmarna i Upplands fornminnesförening och hembygdsförbund. Uppsala.

Ljung, S. 1954. Uppsala stads historia II. Uppsala under yngre medeltid och Vasatid. Uppsala.

Åse, L.E. 1984. Den medeltida strandförskjutningen vid Stockholm och övriga Mälärstäder. RAÄ och SHM Rapport RAÄ 1984:2.

Administrativa uppgifter

Plats: Islandsfallet, Uppsala

RAÄ nr: 88

Fornlämningstyp: Bebyggelselämningar

Undersökningstyp: Schaktningsövervakning

Orsak till undersökningen: Anläggande av fisktrappa

Undersökningsperiod: 29/11-3/12 2007

Arkeologisk personal, Upplandsmuseet: Bent Syse

Upplandsmuseets dnr: Ar-1219-06

Upplandsmuseets projektnummer: 8211

Beställare: Uppsala kommun,

Handläggare på länsstyrelsen i Uppsala län: Jan Helmer Gustafsson

Länsstyrelsens dnr: 431-11220-06

Länsstyrelsens beslutsdatum: 2006-09-11

Dokumentationsmaterial: Förvaras i Upplandsmuseets arkiv

Fynd: Inga fynd tillvaratogs

LUND UNIVERSITY

DEPARTMENT OF QUATERNARY GEOLOGY
KVARTÄRGEOLOGISKA AVDELNINGEN
HANS LINDERSON

10 Juni 2008

Nationella Laboratoriet för Vedanatomi och Dendrokronologi, rapport nr 2008:30
Hans Linderson

**DENDROKRONOLOGISK ANALYS AV PÅLAR UNDER ISLANDSBRON I
UPPSALA**

Uppdragsgivare: Upplandsmuseet, Bent Syse, S:t Eriksgränd 6, 753 10 Uppsala

Område: Uppsala **Prov nr:** 62798-62800 **Antal sågprover:** 3

Dendrokronologiskt objekt: Pålar under Islandsbron, 6+8 samma konstruktion, 11 avviker

Resultat:

CATRAS Dendro nr:	Prov Nr :	Träd slag	Antal radie/år	Splint (Sp) Bark (B) Vank. (W)	Datering av yttersta årsring i provet	Beräknat Fällningsår E(Efter) V(vinterhalv-året)	Trädets Egenålder uppskattat
62798	6	Tall	2/141+ew	Sp 51, W	1646+ew	Juli 1647	150-170
62799	8	Tall	2/133+ew	Sp 69, W	1646+ew	Juli 1647	140-160
62800	11	Tall	2/109	Sp 65, W?	((1496))*		120-150

Kommentarer till resultatet:

Den dendrokronologiska analysen visar att virket från prov 6 och 8 är avverkat under **juli månad år 1647**. Båda pålarna har gemensam datering och ursprung. Denna plats bör ligga i Dalarna eller möjligen i Västmanland.

Att dateringen har blivit så exakt hänger samman med att vårveden (Early Wood) är långt utvecklad men sommarveden (Late Wood) saknas för år 1647 varpå vankanten ligger. "Vårveden" börjar sällan utveckla sig så tidigt som i maj månad varför "early wood" egentligen är en bättre term.

Prov 11, förefaller få en helt annan datering, där avverkningstiden enligt nedanstående diskussion är kring sekelskiftet 1400/1500. Detta, att provet överhuvudtaget skall dateras i positionen där yttersta årsring är 1496* är dock något osäkert. Fler prover skulle rimligen säkerställa en datering.

Hans Linderson

Sölvegatan 12, S-223 62 Lund Tel. +46-46-2227891, 0738-448812

Fax +46-46-2224830

e-mail: Hans.Linderson@geol.lu.se